

Positivist Impact on the Teaching of History in Turkey: An Evaluation on History Textbooks (1930-1938)

Tercan Yıldırım¹

¹Ahi Evran University, Faculty of Education, Department of Social Science Education, Turkey.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15.04.2017

Received in revised form

25.09.2017

Accepted 14.10.2017

Available online

21.10.2017

ABSTRACT

This study aims to reveal the reflections of positivist thought, the main method and determiner of Ottoman-Turkish modernization, on the historiography in the early Republican period. Through in-depth analysis of history textbooks in which Turkish History Thesis was concretized, this case study analyzes the reflections of positivism in high school history textbooks in the early Republican period, and produces a case description. Five books in total were analyzed in the study, High School History 1, 2, 3, and 4 as well as Outlines of Turkish History, which were studied in the 1930s. Document analysis was employed for data collection. The collected data were subjected to content analysis under various themes. The study revealed that history textbooks reflect positivist perspective. In summary, it was observed that the history textbooks under analysis reject all forms of metaphysical thought and make explanations for such situations in which it was exercised. With the rejection of the metaphysical, these books highlight the importance of secular thought. With examples from Turkish history, a direct relationship between secular thought and progress is established. Finally, the analysis shows that regular reformations and social progress discourse, which are elements of positivist thought, are also deeply embedded in the textbooks under study. The reasoning for revolutions in the direction of modernization is manifested, and students are appointed to protect and look after it.

© 2017 IOJES. All rights reserved

Keywords:

Positivism, history education, history textbooks, Turkish history thesis

Extended Summary

This study seeks to reveal the reflections of positivist thought, the main method and determiner of Ottoman-Turkish modernization, in high school history textbooks in the early Republican period.

Method

This case study analyzes the reflections of positivist thought in high school history textbooks in the early Republican period. A case study is a qualitative study with a pattern that can serve as both the output and the object of the study and engages in an in-depth description and analysis of a limited system. This study includes an in-depth analysis of history textbooks in which Turkish History Thesis was concretized and produces a case description. The content analysis method was employed for data analysis, and the data from the textbooks believed to reflect positivist thought were subjected to content analysis.

Findings

In this section of the study, the data derived from high school history textbooks that were used in 1930s were analyzed under the categories of scientism-rationalism, secularism, social progressivism, and regular reformation discourses. Initially in the study, the phenomenon of religion on the basis of "God and

Corresponding author's address: Ahi Evran University, Faculty of Education, Department of Social Science Education, Kırşehir, Turkey.
 Telephone: +905331364313
 Fax: +903862805100
 e-mail: tercanildirim@ahievran.edu.tr
 DOI: <https://doi.org/10.15345/iojes.2018.01.016>

the idea of creation” is discussed as a part of a scientific and rational discourse. Scientific and rational explanations are provided in the history textbooks regarding the concept of God, the idea of creation, divine inspiration, and faith, defined as metaphysical concepts by representatives of positivist philosophy. The purpose of this approach is to equip the readers with a rational way of thinking through rationale, the only means of comprehending objective reality, according to positivism. One of the main claims of positivism is that elements outside of these categories are metaphysical and therefore do not present an objective reality. Under this category, the emergence of religions is open to discussion, the concept of God Almighty or any creator in the universe is questioned, and attempts are made to refute these concepts through scientific explanations.

These history textbooks idealize secularism as a reflection of positivist thought. In these narrations, secularism is idealized, with roots dating back to early history, and historicized with various examples. The discourse of social progressivism that aims to reach the level of contemporary civilizations via social innovations in the early Republican period is reflected on history textbooks with history of Turks as a civilized society in the distant past. When discussing reformations, the history textbooks highlight that an enlightened period started after the Republic, with an emphasis on revolutions. In order to strengthen the idea of Revolutionism and modernization in this discursive construction, Populism, one of the Kemalist principles, is prominently presented via discursive construction of the negative government-people relationship during the Ottoman rule. Reformism (revolutionism) involves an effort to persuade a society having an ascribed identity formed by Islam and standing as the remainder of the Ottoman Empire. The books make an effort to persuade people that all innovations were made for their own good. Another interesting aspect is that citizens are expected to undertake responsibilities within the scope of this discourse. As a matter of fact, the justification made over the necessity of the innovations that took place in the early Republican period requires the protection of these innovations. The responsibility of the citizens at this point is to internalize and protect these revolutions.

Discussion and Conclusion

In the early Republican period, history education was used as a means of Westernization. This discourse is embedded in history textbooks, either directly or indirectly. Positivism is both methodically and politically reflected in the high school history textbooks analyzed. Concepts such as the level of contemporary civilizations, scientific rationalism, secularism, regular reforms, and social progress were considered with regard to positivism and politics. Furthermore, historical phenomena are explained in terms of positivist history methodology, such as causality and objectivity. Based on the archeological and anthropological data, an attempt to reach historical facts is observed in such explanations. The main goal reflected in history textbooks is to reveal an objective reality through concrete findings. With this motive, many examples are drawn from the past. Similarly, the deterministic understanding with in the context of “progress with in order” constitutes one of the main determiners of historiography in that period. As a matter of fact, the purpose is to form scientific rationalism and secular order with in Republican borders, just like it is in the West, so as to prod the country toward the level of contemporary civilizations, which reflects a state of positivist society.

Considering the history textbooks of the period under examination, the discursive construct regarding the level of contemporary civilizations emphasizes Turks as the most civilized and advanced nation in the world in the distant past. Such narratives, after stressing the golden age status in terms of civilization, focus on the experience of the failure of the Ottoman Empire due to theocratic mentality. Particularly Ottoman rule and social structure are sublated over the concepts of bigotry, backwardness, ignorance, and corruption. According to the textbooks, undoubtedly, this dark ages could be ended. At this point, revolutionary discourse is activated, and all the innovations following the Republic are somewhat justified. The books draw attention to the fact that these revolutions came as a benefit of the people through binary concepts of enlightened - dark or sophistication - backwardness. Based on many justifications presented, the aim of these books is to legitimize the Republican regime and the revolutions and to raise awareness regarding the people’s responsibilities. Hence, students are educated with the belief of protecting what is good by adopting / internalizing Kemalist revolutions. In the final analysis, this study revealed the aim to build an identity guided by scientific and secular thought.

Türkiye’de Tarih Öğretiminde Pozitivist Etki: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme(1930-1938)

Tercan Yıldırım¹

¹Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.

MAKALE BİLGİ

Makale Tarihi:
Alındı 15.04.2017
Düzeltilmiş hali alındı
25.09.2017
Kabul edildi 14.10.2017
Çevrimiçi yayımlandı
21.10.2017

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel yöntemi ve belirleyicisi olan pozitivist düşüncenin Cumhuriyet’in erken dönemlerindeki tarih anlayışına nasıl yansımaları ortaya koymak amaçlanmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi’ndeki orta öğretim tarih ders kitaplarında pozitivist düşüncenin nasıl yansımaları inceleleyen bu araştırma bir durum çalışmasıdır. Bu çalışmada pozitivist düşüncenin Türk tarih tezi’ nin somutlaştığı alan olan tarih ders kitaplarına nasıl yansımaları derinlemesine incelenmiş ve bir durum betimlemesi ortaya konmuştur. 1930’lı yıllarda okutulan Ortaöğretim Tarih 1, 2, 3 ve 4 kitapları ile Türk Tarihi’nin Ana hatları olmak üzere toplam beş adet lise tarih ders kitabı incelenmiştir. Verilerin toplanması aşamasında doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen veriler çeşitli temalar altında içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada pozitivist anlayışın tarih ders kitaplarına yansımaları saptanmıştır. Sonuç olarak, incelenen ders kitaplarında pozitivist düşüncenin ilk olarak her türlü metafizik düşüncüyü reddeden bir söylem kurgusuna sahip olduğu ve bu durumla ilgili bilimsel akılcı açıklamalar yaptığı gözlemlenmiştir. Metafiziğin reddi sonrası laik düşüncenin önemine değinilmiş ve Türk tarihinden örneklerle laik düşünce ile ilerleme arasında doğrudan ilişki kurulmuştur. Son olarak yine pozitivist düşünce içerisinde yer alan düzenli reform ve toplumsal ilerleme söyleminin de ders kitaplarına derinlemesine anlatıldığı görülmüştür. Öyle ki çağdaşlaşma hedefi doğrultusunda devrimlerin gerekçesi ortaya konarak meşrutiyeti sağlanmış ardından öğrencilere koruma ve kollama görevi tayin edilmiştir.

© 2017 IOJES. Tüm hakları saklıdır

Anahtar Kelimeler:

Pozitivizm, tarih eğitimi, tarih ders kitapları, Türk tarih tezi

Giriş

Türk siyasal düşüncesinin ve modernite anlayışının kurucu ögesi olarak tanımlayabileceğimiz pozitivism, 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi içerisinde oldukça yaygınlık kazanan modern bilim anlayışının, hem epistemolojik teorizasyonunu gerçekleştiren hem de siyasal alana uzanmasını sağlayan bir felsefe akımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kahraman, 2007: 126; Özlem, 2007: 453).Pozitivist felsefede genel olarak dış dünyaya ilişkin somut bilgilerin sadece maddeyi kapsadığı düşünülmemekte ve bunun dışında kalan kısımlar metafizik olarak adlandırılmaktadır. Öyle ki pozitivismde “akıl ve bilim” kavramlarına merkezi bir rol atfedilmiş ve adeta kutsanmıştır (Nişancı, 2009b: 31). Dünyanın oluşumu ve canlıların ortaya çıkışı, biyolojik veriler ışığında açıklanmış, gerçeklerin kavranması için sezginin değil, aklın gerekli olduğu savunulmuştur. Yalnızca maddenin gerçek olduğundan hareketle (Bayraktar, 2002: 314) hayatın manevî bir süreç olmayıp maddi olduğu ve tüm bunların çeşitli bilimsel yöntemlerle açıklanabileceği savunulmuştur (Işın,1985: 363). Özetle bu düşüncenin temelini “pozitif-objektif bilginin doğa bilimleri yöntemleriyle elde edilebileceği” inancı oluşturmuştur (Behar, 1992: 22).

Avrupa’da başlayan modernleşme çabaları ve milliyetçilik hareketleri, önemli toplumsal değişimleri beraberinde getirmiş ve özellikle düşünce alanında materyalizm ve pozitivism etkisini artırarak dinsel açıklamaların yerine bilimi koymuştur (Alkan, 2007: 21). Söz konusu Aydınlanmacı ve pozitivist karakterli epistemolojik ve politik düşünüş tarzı, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikteyse, Osmanlı toplumunu ve aydınlarını etki altına almaya başlayan bu düşünce tarzı birkaç asırlık modernleşme çabalarının arka planını oluşturmuştur (İnalçık, 1988: 985).

Osmanlı aydınları pozitivismin epistemolojisiyle pek az ilgilenmişler ancak siyaset öğretisini temel modernleşme yöntemi olarak benimsemişlerdir. Devleti kurtarmak ve yeni bir düzen kurmak için akılcı ve

³ Sorumlu yazarın adresi: Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye.
Telefon: +905331364313
Faks: +903862805100
e-posta: tercanyildirim@ahievran.edu.tr e-posta:
DOI: https://doi.org/10.15345/iojes.2018.01.016

evrensel ilkelerden hareketle “pozitif toplum” a ulaşılması gerektiği düşüncesi, Jön Türklere hayli cazip gelmiştir (Özlem, 2007: 457-458). Özellikle geleneksel yapı ve düşünceleri savunanlara karşı Batıcı aydınlar, pozitivizmi bir karşı duruş olarak benimsemişler ve içinde bulunulan kargaşa ortamına ancak bilimsel düşünceyi referans alan, “yeni bir toplum” oluşturmakla son verilebileceğine inanmışlardır. Pozitivistler, buhrandan kurtulmak için önce düzenin sağlanması, bu düzeni sarsacak engellerin bertaraf edilmesi ve akabinde de toplumsal ilerleme ve gelişmenin sağlanacağına inanmaktaydılar (Karaca, 2008: 98-100). Bu dönemde özellikle Batıcı aydınlar tarafından, devletin içinde bulunduğu buhranların tüm sorumlusu olarak geleneksel yapı ve din anlayışı görülmüş ve ilerlemenin sağlanması için maddeci bir anlayışa ve pozitif bilimlere ihtiyaç olduğu savunulmuştur (Topaloğlu, 2007: 122).

Osmanlı-Türk modernleşmesinin evrelerine bakıldığında “maddi dünyayı onun kendisine içkin bilgiyle açıklama” çabaları üzerinden ilk olarak maddeci anlayışın ön plana çıktığı görülür. Özellikle Tanzimat dönemindeki “mukteza-yı akl” ve “dünyevi etik” çağrıları daha sonraki dönemlerin başat unsuru olan laiklik anlayışına zemin hazırlamıştır. Maddeciliğin ön plana çıktığı bu aşamayı arzu edilen siyasal-kültürel dönüşüm için pozitivist düşüncenin bir yöntem olarak benimsenmesi takip etmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası zihniyet yapısını derinden etkileyen bu anlayış, Cumhuriyet’e kadar gelen süreçte siyasal bilincin ana tayin edicisi olmuştur (Kahraman, 2007: 127). Zira pozitivizm, bir felsefi akım olmaktan ziyade tüm kesimleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu yöntemin temel argümanı ise “düzen içinde ilerleme”dir. Özellikle 19. yüzyıl Avrupası’nda geleneksel düzenin çözülmesi ve şiddetli bir değişim-dönüşüme uğraması sonucu ortaya çıkan düzensizlik ve kargaşa ortamı “düzen” ve “denge” fikrinin tartışılmasını sağlamıştır (Alkan, 2009: 382). Bu iki kavramdan hâsıl olan amaç ise “ilerleme”dir. Öyle ki Osmanlı aydınları, modernleşme hedeflerine ulaşmak için eksikliğini duydukları düşünsel kaynakları, pozitivizmin akıl ve bilimi temel alan felsefesinde bulmuşlardı. Tanzimat ile başlayan yenileşme sürecinde “bilim”, devleti kurtarmanın ve güce ulaşmanın yegâne aracı olarak kabul edilmiştir (Fındıkoğlu, 1940: 89; Korlaelçi, 2003). Bunda özellikle toplum ve doğanın birbirine eşitlenmesi temelinde oluşturulan “sosyal olguların da yapay koşullar altında -yani geleceğin belirlenimlerinden arındırılmış koşullar altında- yeniden üretilebileceği ve yeniden üretimi sağlayacak bir “sosyal teknik” in mümkün olduğu” anlayışı etkili olmuştur (Toker ve Tekin, 2007: 85). Bu tür bir eşitlemenin doğal sonucu olarak ise “determinist bir siyasal pozitivizm” anlayışı önem kazanmıştır (Kahraman, 2007: 128).

Söz konusu determinist anlayışı benimseyen pozitivist fikir adamları teolojik, metafizik ve pozitivist evrelerden oluşan “üç hal yasası” nı, temel modernleşme yöntemi olarak benimsemiştir (Işın, 1985; Akgün, 2007). Onlara göre dinler devresi (metafizik evre) tamamlanmıştı, ayrıca sosyal ve siyasal meselelerde dine ihtiyaç yoktu, o bir gönül işiydi ve ferdin iç dünyasında kalarak toplumsal hayata taşmamalıydı (Korlaelçi, 2009). Zaten bu düşünceye göre Hristiyanlık ve İslamiyet, dünyaya barış düzenini getirmekte başarılı olamamıştı. Bu ikisinin yerine insanlık dini olan pozitivism getirilmeliydi (Ülken, 1939: 51). Bu düşüncelerin temel itici gücünün seküler bir yaşam tarzı arzusu olduğu söylenebilir. Zira Cumhuriyet seçkinleri, ilerleyen dünyada geri kalmalarının nedeninin, “pozitivist evre” ye geçememek olduğunu savunuyorlardı. Toplumların refaha ulaşması için dinî kurum ve düşüncelerden sıyrılarak bilimsel/akılcı düşünceye geçmenin gerekliliğine inanıyorlar, dini kurumların yerini dünyevi olanlara bırakmak gerektiğini düşünüyorlardı. Bahsi geçen düşüncelerden mühlhem “aydınlanmış” devlet seçkinleri, kendilerinde halka önderlik etme ve onları içinde bulunduğu “çocukluk” döneminden (Mert, 2009: 198-199) bilimsel akılcı düşünceyi rehber edinmiş bir hâle getirmek suretiyle “olgunluk” dönemine çıkarmak gibi vazife görmekte ve böylelikle kendilerini vasi tayin etmekteydiler.

İşte yukarıda değinilen “aydınlatma ve olgunlaştırma vazifesi” ni yapmak için determinist anlayışı benimseyen aydınların önündeki en büyük engel, kuşkusuz İslam dini ve onun toplum üzerindeki geleneksel kuşatıcılığı idi. Bu kuşatıcılığı kırmak için dini anlayışın, yaşamın her türlü alanından topyekün dışlanması ya da “ehlileştirilmesi” üzerinde durulmaktaydı. Tüm bunlar için materyalist ve pozitivist felsefe bir araç olarak kullanılarak “yenileşme ve değişim” nin çaresi olarak sunulmuştur (Nişancı, 2009b: 33). Laiklik anlayışıyla temsil edilen bu yaklaşımlar Köker’e (2010: 168) göre “fertleri mütefekkir kılmak” ve “müsbet ve tecrübeyî ilim” anlayışını geçerli kılmak olarak karşımıza çıkmış ve çağdaş olmanın ana esasını “hayatta en hakikî müşhid ilimdir” prensibine dayandırmıştır. Böylece deney, gözlem ve akıl yürütme yoluyla nesnel gerçekliğin anlaşılabilirliği düşüncesinden hareket ediliyordu (Işın, 1985; Akgün, 2007).

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde modernleşme anlayışında oldukça radikal bir tutum izlenmeye başlanmıştır. Batı hayat felsefesi, bakış açısı, sembolleri ve değerleri toptan kabul edilmek istenmiştir. Kuşkusuz bu toptan değişim isteğinin felsefi arka planında, Batı ile Doğu kültürünün nasıl tanımladığı önem kazanmaktaydı. Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna göre Batılı insan tipi yaşamın her alanını rasyonel temelde düzenlerken, Doğulu ise yaşamını kaderci, mistik ve ilahî bir anlayış çerçevesinde şekillendiriyordu. Böylece Batı tipi hayata pozitif değerler yüklenmekte ve "geri" olandan "ileri" olana doğru bir kültürel değişim olgusu ön plana çıkmaktaydı (İnalçık, 1988: 989). Bu değişim ve dönüşüm için bilimi önceleyen ve her türlü metafiziği reddeden pozitivizm, Kemalist ideolojinin temel yöntemi olarak benimsenmiştir (Tunçay, 1992; akt. Aydın, 2014: 65). Zira Atatürk'ün 'en hakiki mürşit ilimdir' sözü, bu duruma referans vermektedir (Belge, 2009: 34). Zürcher'e (2009: 52-54) göre "Dünyevilik üzerindeki vurgu ile ulema karşıtlığı; bilime, eğitime ve toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolüne duyulan inanç; düzenli reform ve ilerleme ile dayanışmacılığa dayanan bir toplum tercihi" gibi Kemalist politikalar bizleri Fransız pozitivizmine götürür. Bunların yanında biyolojik materyalizm, otoriterlik, elitist düşünce, halka karşı güvensizlik ve Darwinizm kavramları da pozitivist düşünce kapsamında değerlendirilebilir.

Toplumsal mühendislik yoluyla yeni insan tipinin inşa edilebileceği düşüncesi (Toker ve Tekin, 2007: 86; Pamuk, 2014) Kemalist devrimlerin temel çıkış noktası olmuş ve geleneksel kimlik yapısının yerine rasyonel olanı koymak ve Cumhuriyet'i çağdaş koşullara uygun bir ulus-devlet haline getirmek amaçlanmıştır. Yaratılmak istenen bu yeni insan tipinin hayatın her alanında bilimsel ve akılcı düşüncenin, gelenekçiliğe ve dinsel anlayışlara karşıt görüşlerin bir taşıyıcısı olacaktı. Tüm bunların felsefi arka planını laiklik oluşturmaktaydı. Laiklik din ile devlet işlerini ayırma tanımının daha ötesinde, dinin toplumsal, kültürel ve ekonomik alanları da kapsayan düzenleyici ve "geriletici" rolünü kırmaya dönük olarak araçsallaştırılmaktaydı (Karpat, 2007). Özetle Kemalist modernleşme anlayışı Batılı değerlere atıfta bulunarak toplumsal düzeyde "milli kimlik", kültürel düzeyde "pozitif bilime dayalı seküler zihniyet ve laiklik", iktisadi düzeyde ise 'kalkınma'yı hedeflemiştir (Toker ve Tekin, 2007: 91-92). Söz konusu pozitivist gelenek -Göle'ye göre- laiklik, akılcılık ve uluslaşma sürecinin, ana yön tayin edicisi olmuştur (akt. Aydın, 2014: 65).

Positivist Tarih Anlayışı ve Türk Tarih Tezi

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde muasır medeniyet seviyesine çıkma hedefi doğrultusunda merkeze alınan bilim ve bilimsel ilerleme kavramları tarih yazımını da etkilemiştir (Kabapınar, 1991). Yeni rejimi, söz konusu hedeflerine ulaştırabileceği düşüncesiyle pozitivist tarihçilik ön plana çıkarılmıştır. Öyle ki Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal ve siyasal örgütlenmenin nasıl olacağı sorunsalı, tarihte ilerlemecilik teorisiyle bağdaştırılmaya çalışılmış ve her tür tarihsel olayın gelişiminde genel yasalar aranmaya başlanmıştır. Pozitivist düşünürler, tarih eğitimini siyasal eğitimin bir aracı hatta asıl belirleyicisi olarak görmüşlerdir. Siyasi tarihi merkeze alan bu anlayışta öğrencilere ait oldukları uluslarının, devletlerinin ve hükümetlerinin tanıtılması gerektiği salık veriliyordu. Zira tarih eğitiminin ve öğretmenlerinin temel misyonu vatandaş yetiştirmekti. Bu anlayışın temelinde ise "tarihsel verilerin toplanmasıyla evrensel kanunlara ulaşılabilirliği" ile "tarihin doğa bilimleriyle aynı epistemolojik düzleme getirilebileceği" düşüncesi yatmaktaydı (Behar, 1992: 22, 29-32). Böyleceulusal kimlik inşası için Tarih, bir araç olarak tavsiye ediliyordu (Kabapınar, 1992)

Toplumlar arası kültürel farklılıkları görmezden gelen ve toplumların "ortak/evrensel toplumsal doğa"ya sahip olduğu ve dolayısıyla pozitif topluma her yerde ulaşılabilirliği düşüncesi, pozitivist tarih felsefesinin temelinde yer alıyordu. Öyle ki toplumsal ilerleme "devletin ve halkın 'pozitif bilim'in uygulamaları için denek yapılması yoluyla" sağlanacaktı. İlk olarak Batı'yı 'ileri' kılan koşullar yaratılacak (Özlem, 2007: 458-459) ve aynı toplumsal ilerleme çizgisinin ulaştıracağı yer, muasır medeniyet seviyesi olacaktır. Bu durum tarihsel gerçekliklerin pozitif bilimlerde olduğu gibi nesnel/maddi bulgular olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Nedensellik bağlamında geçmişe dair olguların bir araya getirilmesinden hareketle tarihsel gerçekliklerin kanıtlanabileceğine inanılmaktadır (Behar, 1992: 39).

Cumhuriyetin erken döneminde tarih yazımında romantizm, pozitivizm ve Alman historisizmi oldukça etkili olmuştur. Tarihçilere ulusal ülkülerine ulaşmada moral destek sağlayan romantizm; siyasetin meşruiyet sağlama ve hızla laik hedeflere ulaşma gibi arzuları; ideal bir devlet düzeni ve iktidar anlayışının inşası için gerekli görülen Alman historisizmi iç içe kullanılmıştır (Behar, 1992: 20, 23; Akman, 2011: 88).

Ancak bunlar arasında pozitivizm, romantik anlayışla birlikte kullanılabildiğinden daha fazla öne çıkmıştır. Öyle ki romantik tarihçilik anlayışına eklenen pozitivist nedensellik milliyetçi bakışın bir aracı haline gelmiştir. Özellikle milli tarihe duyulan “hayranlıkları maddi kanıtlarla belgelemek” kimlik inşası için oldukça işlevsel bulunmuştur (Behar, 1992: 39).

Cumhuriyet ile birlikte çok daha etkili olarak hızlı bir laikleşme ve millileşme hedefi doğrultusunda Batılı değerlerin yeniden yorumlanması tarih yazımını da derinden etkilemiştir. Bu dönemde tarihe ilişkin yeni kabuller inşa etmeye ve geçmişten çıkarılacak ortak değerlere olan ihtiyaç, devletin gözetim ve denetimini zorunlu kılmıştır (Akman, 2011: 81). Nitekim bizzat Atatürk bu yeni dönemde tarih anlayışının kökten değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu (Alaca, 2016). Tarih ile ilgili okuduğu eserler arasında Fransız tarih kitapları ağırlıktaydı. Ancak üzerinde en büyük etkiyi İngiliz yazar H.G. Wells'in *The Outline of History* (Tarihin Ana Hatları) adlı dünya tarihi kitabı bırakmıştı denilebilir. Öyle ki Atatürk'ün ciddi yönlendirmesi ve desteğiyle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından basılan Türk Tarihi'nin Ana Hatları kitabının ismine bile yansımıştı. Kitap, Batı eleştirisi üzerine kurulmuş ve emperyalizm, sosyalizm ve Darwinizm konularını teferruatlı bir şekilde işliyordu. Laik bir toplumsal yapı kurmak için tarih anlayışı, her türlü dinsel unsurlardan arındırılmalıydı. İnsanın türeyişi gibi konular, bilimsel temellere oturtularak din ve Tanrı konusu da tartışmaya açılmış olacaktı (Toprak, 2012: 360-362). Bu durum Türk Tarih Tezi olarak adlandırılan toptancı bir tarih anlayışının ortaya çıkması sağlamıştır. Öyle ki felsefi temellerini ulusçuluk, pozitivizm ve laikliğin oluşturduğu Kemalist kültür devriminin ana bileşenleri arasında yer alan bu tez, yeni bir kimlik inşası için önemli bir araç olarak görülmüştür (Behar, 1992; Yazıcı, 2011). Başka bir ifadeyle resmi söylemin kurucu eylemi olmuştur (Copeaux, 2006; Akman, 2011: 84). Akman (2011: 92), Dönemin tarih ve dil araştırmalarının kendilerinin bilimsel nitelikli olduğunu sıklıkla vurgulamalarını ilgi çekici bulmuştur. Zira bu durum dönemin iktidar anlayışının “Batıcı”, “pozitivist”, “bilimselci” yönelimini açıkça belli etmektedir.

Türk tarih tezi'ni tam olarak anlayabilmek için “onun içeriğinin ve tarihsel anlatısının ötesinde bir manası ve amacı olduğu da göz önüne alınmalıdır. Tezi, sadece tarihsel niteliğinden dolayı bir tarih yazım projesi olarak düşünmek, onun politik niteliğini görmezden gelmek, aynı zamanda sahip olduğu ve sürekli yeniden üretimini gerçekleştirmeye çalıştığı ideolojik içeriğin kavranabilmesini zorlaştırır.” (Akman, 2011: 94). Cumhuriyet rejimin hedeflediği “yeni insan” ve “yeni toplum” inşa girişimlerinde “geçmiş” kurucu bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi “geçmiş”, milliyetçilikler için her zaman bir romantizm kaynağı olmuş ve mistik bir hal alarak “şimdi” aynı topraklarda yaşayan insanların ortak geçmişlerine, hatıralarına, kahramanlıklarına üzüntü ve sevinçlerine göndermeler yaparak aidiyet bağı kurmak için kullanılan önemli bir kavram olmuştur. Burada “geçmiş”, “şimdi”nin meşruiyetini sağlamaya dönük olarak anakronik ve a-historik olarak kurgulanmış, bu da tarihsel anlatıda geçmişten günümüze kadar gelen Türklüğü seküler olarak tanımlamıştır (Aydın, 2009: 349).

İşte tarih tezinin oluşum aşamasına ve amaçlarına, bu tedirginliğin doğurduğu acizyet hissi ve özgüven eksikliği temelinden bakılabilir ve tarihsel kökene ve sürekliliğe, mili seciye gibi geçmişten günümüze kadar devam ettiği düşünülen özcü vasıfların devamlılığına dayanma gerekliliği Türk Tarih Tezi ile “bilimselliğe” kavuşturulur. Bu tezde şanlı bir tarih inşa etme amacıyla, milli gururu okşayan ve şimdiki topluma bir aidiyet bağı sağlayan yeni bir tarih anlayışı (Aydın, 2009: 345) ve bu anlayış çerçevesinde şekillendirilen tarih yazıcılığı üzerinden yürünmekteydi.

Bu yeni tezde milli kültürün ve milli seciyenin tarihin derinliklerinden günümüze kadar gelen sürekliliği, eski Türk devletlerinin medeniyet, askeri ve devlet teşkilatı, laiklik, kadın-erkek eşitliği, demokratik yönetim anlayışı idealize edilerek içinde yaşanan Türk devletinin de bunların devamı olduğu düşüncesini kanıtlamaya yönelik olarak “bugünü meşrulaştıran çağlar ve olaylar” temel referans noktası olarak kabul edilmektedir (Copeaux, 1998: 72). Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ulus inşası için temel yöntem olarak benimsenen pozitivist düşünce, siyasi iktidarın genel olarak pozitivist evreye geçmek olarak ifade edilebilecek amaçları doğrultusunda tarih eğitimini araçsallaştırmıştır. Bu bağlamda çalışmada Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel yöntemi ve belirleyicisi olan pozitivist düşüncenin Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki tarih anlayışına nasıl yansıdığına ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki orta öğretim tarih ders kitaplarında pozitivist düşüncenin nasıl yansıdığını inceleyen bu araştırma bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin

derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi amaçlar (Merriam, 2013; Güler, Halıcıoğlu ve Taşğın, 2013). Bu yöntem araştırmanın hem ürünü hem de nesnesi olabilecek nitel bir araştırma desendir (Cresswell, 2013). dir.Durum çalışmalarında, araştırmacılar gözlem, mülakat, görsel işitsel materyal, doküman ve raporlar gibi çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplar ve bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyar (Cresswell, 2013).Bu tür çalışmaların odak noktasını ise genellikle “neden” ve “nasıl” soruları oluşturur (Güler, Halıcıoğlu ve Taşğın, 2013).

Verilerin Analizi

Bu araştırmada pozitivist düşüncenin Türk Tarih Tezi'nin somutlaştığı alan olan tarih ders kitaplarına nasıl yansıdığı derinlemesine incelenmiş ve bir durum betimlemesi ortaya konmuştur. 1930'lı yıllarda okutulan ortaöğretim Tarih 1, 2, 3 ve 4 kitapları olmak üzere toplam dört adet lise tarih ders kitabı bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmış, ders kitaplarında yer alan pozitivist düşünceyi yansıttığı düşünülen veriler içerik analizine tabi tutularak değerlendirilmiştir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2000).

Bulgular⁴

Çalışmanın bu bölümünde 1930'lu yıllarda okutulan ortaöğretim tarih ders kitaplarına pozitivist düşüncenin nasıl ve hangi amaçlara yönelik yansıdığı incelenmiştir. Doküman analizi sonrası elde edilen veriler “bilimsel akılcılık söylemi: metafiziğin reddi”, “laiklik söylemi”, “toplumsal ilerleme söylemi: muasır medeniyet seviyesine ulaşma”, “düzenli reform söylemi: inkılapçılık” adlı dört farklı kategori altında analiz edilmiştir.

Bilimsel Akılcılık Söylemi: Metafiziğin Reddi

Tarih ders kitaplarında pozitivist düşüncenin bir yansıması olarak “bilimsel akılcı” bir söylem kapsamında “Tanrı ve yaratılış düşüncesi” reddedilmiştir.Akıl ve bilim dışılık metafizik olarak tanımlanarak tarih ders kitaplarında Tanrı kavramı, yaratılış düşüncesi, vahiy ve iman gibi dini kavramlar tartışmaya açılmıştır.Dönemin tarih ders kitaplarında ilk olarak dinlerin nasıl ortaya çıktığı tartışmaya açılmaktadır. Bununla birlikte Allah kavramı veya kainatta bir yaratıcının varlığı sorgulanmakta ve “bilimsel” açıklamalarla çürütülmeye çalışılmaktadır. Örneğin tarih ders kitabında “İnsanların bütün bilgileri ve inanışları, insan zekâsının eseri” olarak kabul edilmekte ve tabiatın üzerinde ve dışında insan zekâsının kavrayamadığı hiçbir şeyin var olamayacağına dikkat çekilmektedir (TTTC,1931a: 2). Yaratılışa dair her türlü dini söylemin, bilim vasıtasıyla çürütüldüğü vurgulanmaktadır. Örneğin “bundan 200 sene evveline kadar, dünyanın 5-6 bin sene evvel” ve “Basra'ya iki günlük yolda, Fırat nehri üzerinde bulunan cennette yaratıldığı” düşüncesi sadece zanlardan ibaretti. Zira bu tür düşünceler din kitaplarındaki hikâyelerin gerçek sayılmasından ileri geliyordu. Bu durumun bilimsel olarak öyle olmadığı “hayatın 6 bin senelik değil, milyonlarca senelik olduğu” anlaşılmıştır (TTTC,1931a: 3).

“Allah” düşüncesinin ortaya çıkışı kademe kademe anlatılmış ve bu anlatımlarda “korcu ve zaaf” hisleri temel belirleyici olarak görülmüştür. Öyle ki insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte ilk olarak “ata korkusu” ortaya çıkmış, sırasıyla “kabile allahı”na ve sonrasında ise Allah mefhumunun başlangıç hali olan “ulvileştirilmiş ata”ya dönüşmüştür. Bu süreçle birlikte ise birçok “memnûatlar (dini yasaklar)” ortaya çıkmıştır (TTTC,1931a: 21). İnsanların konuştukları dillerdeki kelime dağarcığı artıkça “kendilerine, kabilelerine, mukaddesata, dünyaya ve her şeyin sebeplerine ait birtakım hikayeler nakletmeğe” başladılar. Tarım toplumuna geçişle birlikte özellikle hasat mevsimlerinde kurban kesilmesi gerektiği umumi bir hal aldı. Bu tür gelişmeler ilk kez rahipler sınıfını ortaya çıkardı. Bu ortak adetler ve düşünce biçimine din adı verildi (TTTC,1931a: 23). Öyle ki din kavramı altındaki tüm bu düşünceler belli bir menfaat karşılığında uydurulmuştu ve din adamları bunu hilebazca kullanmışlardı (TTTC,1931a: 24). Bu “uydurma ve hurafelere” örnekler ise, yeni düzenin ötekisi olarak kabul edilen İslam dininden seçilmekte ve kesinlikle reddedilmektedir:

⁴ Çalışmanın bu kısmında verilen doğrudan alıntılarda dönemin dili korunmuş, günümüzde imla hatası gibi görünen yazımlar olduğu gibi bırakılmıştır.

(...) Bu uydurmalarla göre İbrahim, karısı Hacer ile oğlu İsmail'i buraya getirmişti; Zemzem de onlar için fıskırmıştı; İbrahim, oğlu İsmail ile birlikte Kabeyi bina etmişlerdi. Cebrail kendilerine o zaman beyaz ve mücella olan Haceriesvedî getirmişti; bu taş sonradan günahkârların ellerini sürmelerinden dolayı kararmıştı. Bunların hepsi sonradan uydurulmuş masallardır (TTTC, 1931b: 85).

"Muhammedin çocukluğuna ve gençliğine ait malumata sonradan katılmış çok uydurma şeyler vardır; onun vatandaşlarını dine davete başladıktan sonraki hayatı daha çok malumdur (TTTC, 1931b: 89)".

Görüldüğü üzere insan zekâsı bu tür açıklamalarda temel referans noktası olarak alınmakta ve dini düşüncelerin birtakım toplumsal ihtiyaçlarından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Tarih ders kitaplarında Allah mefhumunun sorgulanmış olması, peygamberlerin de vahiy yoluyla seçilmesini ortadan kaldırıyordu. Bu söylem "Muhammed" in bir peygamber olarak değil "din müessisi" olarak görüldüğü ve insanları "kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı yeni bir dine davete başladı" gibi anlatımlarla güçlendirilmeye çalışılmaktadır (TTTC, 1931b: 89, 93). Özü itibariyle metafizik olan peygamberlik kavramına bakışta da "bilimsel akılcı" açıklamalar yapılmaktadır. Böylece incelenen kitaba göre "Muhammed birdenbire Allah'ın Resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlak ve adetlerinin pek fena ve pek iptidai ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için tenha yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca tefekkürden sora kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur." (TTTC,1931b: 89, 91). Görüldüğü üzere vahiy fikrinin uzun süren bir düşünce ürünü olduğu vurgulanmakta ve ilahî alandan çıkarılmaktadır. Bu reddiye ise devam eden anlatımlarda yine insan ürünü olan Arap kültüründen bahislerle güçlendirilmeye çalışılmaktadır:

Vahiy, ilham fikri Muhammed'ten evvel de Araplarca meçhul değildi. Bütün iptidai kavimler gibi, Araplar da, şairlerin, akıl erdiremedikleri kuvvetlerden ilham aldıklarına inanırlardı. Bu kuvvetler Araplar için cinlerdi. Bu nevi itikâtlar Arabistan'da her zaman o kadar canlı ve derin olmuştur ki Muhammed dahi cinlerin vücuduna samimi olarak inanmıştır. O, hakikaten cinlerin şairlere şiir ilham ettiğine kani idi. Muhammedin Musa, İsa, dinlerine dair öğrendikleri de kendisinde bu itikadı kuvvetlendirmiştir. Bu peygamberler de melekler vasıtasile ilham aldıklarını söylemişlerdi (TTTC,1931b: 89).

Bu tür anlatımlarla İslam dininin vahiy kaynaklı mı yoksa insan zekâsının bir ürünü olarak mı ortaya çıktığı ve geliştiği üzerinde durulmaktadır. İslam dininin kaynağının vahiy temelli değil zekâ ürünü olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki bu din uzun bir süreç neticesinde ortaya çıkmıştır ve insan ürünüdür. Bu dinin ilahi kaynaklı olmadığına dair söylemlerde ise dönemin dini anlayışında etkili olanın, yalnızca çıkar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Burada çıkar kavramı insanların akla ve mantığa uygun olmayan metafizik durumlara inanmasının sebebi olarak tek rasyonel gerekçe olarak gösterilmektedir. Zira bu durum aşağıdaki anlatımlarla güçlendirilmeye çalışılmaktadır:

Ne kadar ibrete şayan bir vaziyettir ki, daha Muhammedin öldüğü anda bütün eski nifaklar, ihtiraslar, hırscahlar, zincirden boşandılar; o derecede ki hakkında korku ve hürmet beslenen Peygamberin henüz ılık cesedi, son nefesini verdiği basit odada unutulmuş ve ihmal edilmişti. Aişe ve yakın akrabaları, Muhammedi terki hayat ettiği kerpiç odada kimseye haber vermeksizin açtıkları bir mezara acele gömdüler. Peygamberin karıları bile bundan haberdar edilmedi; onlar yalnız bitişik odada kazma sesleri işiterek az çok ne yapılmakta olduğunu anlamışlardı. Bu hareket o zamana kadar kabul olunan ihtiyadın hilafında bir şeydi. Bunu Muhammed lehinde bir hürmet eseri olarak kabul etmeğe imkân yoktur. (...) Ebubekir ve Ömer de cenaze merasiminde bulunamamışlardı. Anlaşıyor ki, o anda siyasi meşguliyetler o kadar mühim ve mücbir idi ki, kimse Arabistanın kudretli hakim ve sahibinin cenazesile uğraşmaya ne vakit bulmuş ve ne de arzu duymuştur (TTTC,1931b: 115).

Görüldüğü üzere bahsi geçen dinsel bağlılığın ve İslam dininin güçlenmesinin sebebi, inançtan ziyade siyasi ihtiraslar ve korku olarak tanımlanmaktadır. Özellikle İslamiyet'in ilk dönemlerinde oluşan bağlılığın ve itaatin "dini hislerden ziyade Muhammed'in siyasi ve askeri şevvetinden korktukları" üzerinden açıklanmaktadır. Zira onlar "bu tebaiyeti esaret sayıyorlar ve bundan kurtulacakları günü bekliyorlardı." (TTTC,1931b: 116).

İkinci olarak yaratılış düşüncesi biyolojik maddeci, evrim ve tabiat kavramları açıklanarak sorgulanılmak istenmiştir. "Yaratıcı" düşüncesinin yerine bir nevi "tabiat ana" kavramı yerleştirilmeye çalışılmakta ve tabiat kanunlarının kapsayıcılığı üzerinden çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır:

İşte tabiat, hem kainatın varlıklarının birliğidir ve hem aynı zamanda kainatın kanunlarına tabi hareket ve kuvvettir. O halde tabiat hem kanunlarının sahibidir, hem de aynı kanunların tabiidir. Bütün varlıklar, tabiata dahil ve onun kanunlarına tabi olunca, hayat sahibi olan her nevi mahluklar, insanlar dahi şüphesiz bundan hariç ve müstesna olmazlar (TTTC,1931a: 2).

Görüldüğü gibi bu tür anlatımlarla Tanrı düşüncesi 'çürütülmeye' çalışılmakta ve tabiat en üst konuma yükseltilmektedir. Başka bir ifadeyle 'yaratma' fiili toptan reddedilmektedir. Öyle ki insanlar Tanrı'nın değil "tabiatın mahlûku" olarak tanımlanmakta ve tabiatta "hiçbir şey(in) yok" olmadığı ve "yoktan var" olmadığı savunularak 'yaratma' fiili toptan reddedilmektedir (TTTC,1931a: 2). Biyolojik maddeciliğin etkili olduğu akıl yürütmelerde aynı gayeye yönelik gerçekleşmektedir. Burada asıl yaratıcı olarak kimyasal ve fiziksel tepkimeler öne sürülmektedir. Böylece tabiatın ve evrenin dışında yer alan herhangi bir varoluş düşüncesi reddedilmektedir:

"(...) her halde, hayatın, herhangi bir tabiat harici amilin müdahalesi olmaksızın dünya üzerinde tabii, zaruri bir kimya ve fizik seyri neticesi olduğunu kabul etmek lazımdır (TTTC, 1931a: 5)".

En dikkat çekici söylem ise evrim teorisi üzerinden yaratılış düşüncesinin çürütülmeye çalışılması olarak gözlemlenmektedir. Burada hayatın tüm izleri ve başlangıcı "kayalar sicili"ne bağlanarak evrim süreci başlatılmıştır (TTTC, 1931b: 3). Daha sonraki söylemlerde insanların "sulara kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle" geldikleri vurgulanmıştır (TTTC, 1931b: 5). Evrim geçiren hayvanların başında "sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar bulunmaktadır" (TTTC, 1931b: 3). Başka bir deyişle insanlar maymunların evrimleşmiş bir şekli olarak sunulmaktadır (TTTC, 1931b: 6). Böylece yaratılış düşüncesi kabul edilmeyerek "bilimsel akılcı" açıklamalar getirilmiştir.

Laiklik Söylemi

Tarih ders kitaplarında pozitivist düşüncenin bir yansıması olarak laiklik anlayışı idealize edilmektedir. Tarih ders kitaplarına yansıyan laiklik anlayışı idealize edilirken ilk olarak uzak geçmişte bu anlayışın kökleri bulunmakta ve çeşitli örnekler üzerinden tarihsellendirilmektedir. Bu tür anlatımlarda eski Türklerin din ve devlet işlerinin birbirine karıştırmadıkları ve başka din ve inançlara karşı saygılı oldukları üzerinden idealize edilmektedir. Nitekim tarihin çok eski devirlerine bakıldığında "Türk Milleti din ve itikat ile devlet ve siyaset işlerini birbirinden ayırmak lüzum ve ehemmiyetini çok erken anlamış" olduğu ve o dönemlerde "herkes(in) dininde, itikadında serbest" olduğu ifade edilmektedir. Bu durumu ispatlamak için Hunlar, Kumanlar ve Avarlar'ın fethettikleri yerlerde hiç kimseyi din değiştirmeye zorlamadıklarına değinilmektedir (TTTC, 1931d: 203).

Yer yer eski Türklerde laikliğin mevcut olduğu üzerinden tarihsel sürekliliğe atıf yapan çeşitli anlatımlar da mevcuttur. Bu tür anlatımlarda Osmanlı geçmişi karanlık dönem içinde yer almış, uzak geçmiş ise anakronik bir bakışla laiklik üzerinden aydınlığa çıkarılmıştır. Örneğin "Ekber devrinde Türk devleti, her sahada hürriyetperver" idi ve devletin resmi dini İslam olmasına rağmen "din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak tüm dinlere eşit davranmış ve himaye altına" almıştı (TTTC, 1931b: 338). Başka bir örnekte ise Abdülmelik adlı hükümdarın siyasi hayatında "gayet maddi düşünen ve din ve ahlak hükümleriyle kendisini bağlamayan" bir kişiliğe sahip olması üzerinden övülmektedir (TTTC, 1931b: 128).

Benzer şekilde uzak geçmişten verilen örneklerde 'medeniyet - tarikat' ve 'rasathane/kütüphane - tekke' gibi kavramları birbirine karşıt anlamlar yüklenerek laik düşüncenin önemine değinilmektedir. Bunun için Türkistan'daki bir rasathane örneği üzerinden bilimsel faaliyetlere atıf yapılmakta ve bu durum, medeni olmanın birincil koşulu olarak sunulmaktadır. Öyle ki bu tür durumlar Türk milletinin "taassup ve cehalet kurbanı olmadığı zaman" neler yapabileceğinin bir delilidir. Ancak ne zaman ki "medeniyet yerine tarikat (...) rasatane ve kütüphaneler yerine tekkeler" kaim olmuştur işte o zaman her şey tam tersine dönmüştür (TTTC, 1930: 31). Bu tür anlatımlarda bilime verilen aşkinci değer, tekrar tekrar göz önüne serilmektedir

İkinci olarak ise erken Cumhuriyet döneminin birincil ötekisi olarak konumlanan Osmanlı geçmişinden kötü örnekler getirilmektedir. Özellikle ulema kesimi "softa ve yobaz zümreler" olarak tanımlanmakta ve verdikleri kararlar "dınıltı" ifadeleriyle küçümsenmektedir. Böylece ulema kesiminin tutarsızlığına ve çıkarları uğruna dini konuları kullandıklarına işaret edilmektedir:

“(…) şer’an fesin giyilmesi caiz olmadığı yolunda dırıltılar çıkardıklarından, şeyhülislamın değiştirilmesine ve şiddetli tedbirler alınmasına lüzum görülmüşken aradan çok zaman geçmeden yine aynı ulema, softa ve yobaz kabileleri fesin din ve iman alameti olduğunu iddiaya başlamışlardı (TTTC, 1931d: 230)”.

Yine aynı bakış açısı korunarak cahil halk-sahtekâr hoca karşıtlığı üzerinden ulema kesimine gönderi yapan ve dolayısıyla medreseleri olumsuzlayan anlatımlar mevcuttur. Örneğin anlatılan dönemde “sarık yalnızca muayyen bir ilim sınıfı tarafından değil, her isteyen, bilhassa kendilerine din adamı, Allah adamı süsü vererek cahil halk sınıflarını daha kolay kandırmak ve soymak yolunu arayan sahtekârlar tarafından da sarılır olmuştur” (TTTC, 1931d: 235) tarzı anlatımlar üzerinden din ile çıkar kavramı arasında doğrudan ilişki kurulmakta ve tüm Osmanlı-İslam geçmişine genellenmektedir.

Eğitim sisteminin dinselliği üzerine yapılan vurgularda ise medreseler, ortaçağ zihniyeti ile eşdeğer olarak gösterilmekte Cumhuriyet aydınlanmasının tam tersini temsil etmektedir. Bu kurumlar “bütün yeniliklere dinsizlik diyerek karşı çıkan taassup ve irticanın hem kaynağı, hem de kalesi” olarak tanımlanmakta ve verilen eğitimin hiçbir anlamı olmadığı halde “başına bez parçası sararak” herhangi bir medreseyi bitiren birisinin hemen ulema kesimine katılması eleştirilmektedir. Zira “yirmi otuz yıl okuduğu halde düzgün bir cümle yazmaktan aciz hocalar”ın, ulema kesiminin çoğunluğunu oluşturmaktadır (TTTC, 1931d: 248-249). Bu tür bir söylem kurgusunda özellikle “taassup”, “cehalet”, “miskinlik” gibi kavramlar ön plana çıkarılmakta ve Osmanlı Devleti’ndeki eğitimin ne kadar bilimden uzakta olduğuna dikkat çekilmektedir. Çoğunlukla “ilim ve fen” ile “dini taassup” karşıtlığına değinilmektedir:

“Din ve ilim müesseseleri adı altında karanlık birer cehalet pazarı, miskinlik yuvası olan medreselerin ortadan kaldırılması, memlekete, meyvasız ve zararlı insanlar olmak için buralarda ömür çürüten vatandaşların kurtarılması noktasından lazımdı (TTTC, 1931d: 249)”.

“Cahil padişahlar ve devlet adamları gözünde ilim ve fen gittikçe itibardan düştü. Hakiki ilim yerine dini taassuptan kuvvet alan batıl softalık geçmeğe başladı (TTTC, 1931d: 242)”.

Osmanlı’da din eğitimine verilen önem, yaşanan karanlık dönemin bir kanıtı olarak sunulmaktadır. Buna göre “din tedrisatı ve dini terbiye en mühim mevkide” olmasının “yeni mekteplerin ışığı(nın) medreselerin koyu karanlığını dağıtacak kadar canlı” olmadığını göstermektedir (TTTC, 1931d: 243). Başka bir yerde ise Osmanlı eğitim kurumlarında “Darvinin tekamül nazariyelerinden bahsettikleri için cezaya çarpılan talebeler, meslek ve vazifeden kovulan muallimler(e)” rastlanılmış olması bilimsellikten ne derece uzak olduğunun bir kanıtı olarak sunulmaktadır (TTTC, 1931d: 244). Bu tür anlatımlarda pozitivist felsefenin etkisi oldukça açık bir şekilde görülmektedir.

Toplumsal İlerleme Söylemi: Muasır Medeniyet Seviyesine Ulaşma

Muasır medeniyet seviyesine ulaşma söylemi, Cumhuriyet döneminde kurucu kadrolar tarafından resmiyet kazanmış ve yeni rejimin temel hedefi olarak kabul edilmişti. Bu seküler düşünce biçimi dini iktidar alanı ile siyasi iktidar alanı arasındaki ilişkiyi zayıflattı ve dinin toplumsal ilerlemeyi “geriletmesine” karşı “ilerletici güç” olarak akıl ve bilimi yerleştirdi (Nişancı, 2009: 31-33). Bu anlayış tarih ders kitaplarına pozitivist felsefenin bir yansıması olarak “düzenli reform ve toplumsal ilerleme” olarak yansımıştır. Erken Cumhuriyet döneminde toplumsal alanda yapılan yenilikler vasıtasıyla “muasır medeniyet seviyesine ulaşma”yı hedef alan düzenli reform ve toplumsal ilerleme söylemi, tarih ders kitaplarına ilk olarak Türklerin uzak geçmişte medeni bir halk olmaları üzerinden yansıtılmıştır. Burada toplumsal ilerlemenin neticesi muasır medeniyet seviyesine ulaşmaktadır. Dönemin ulus-devlet kurma çabalarına gönderi yapılan bu tür bir söylem kurgusuyla tarihin belli dönemlerinde toplumsal ilerlemenin sağlandığına –medenil olduğuna- dikkat çekilmektedir:

“Toprak bağrından ilk defa maden çıkarıp işliyerek insanlara yarayacak aletler haline getirenler Türklerdir. Taş Devri ile Maden Devri arasındaki tekamül kapısı beşeriyete Türklerin elile açılmıştır (TTTC, 1931d, s. 301).”

“(…) ziraat ve her türlü yeni san’atlerdeki terakkiler ile Cilalıtaş Devrini, ilk idrak edenler Türklerdir (TTTC, 1931a, s. 12).”

“Avrupa’daki insanlar henüz göl kasabaları ve dolmenler inşa edemedikleri zamanlarda, Şarkta Türkler (...) saf altın ve bakır madenlerine tesadüf ettiler (...) nihayet terakki yolunda bir adım daha atıldı (TTTC, 1931a,s.14).”

“Fikir, san’at ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek olan muhacirler, Avrupa’yı mağara hayatından kurtarmışlar ve fikri inkişaf yoluna sokmuşlardır.” (TTTC, 1931a: 33).”

Görüldüğü üzere “tekamül”, “terakki” ve “fikri inkişaf” gibi kavramların kullanılması dönemin tarih yazımındaki pozitivist etkiyi göz önüne sermektedir. Bu tür bir söylem kurgusunda tarih ders kitaplarında pozitivist felsefenin bir yansıması olarak nedensellik bağlamında geçmişe dair olguların bir araya getirilmesinden hareketle “tarihsel gerçeklikler” kanıtlanmak istenmektedir. Özellikle maddi bulgular üzerinden tarihsel gerçekliğe ulaşılabileceği fikri, bu söylem kurgusunun arka planını oluşturmaktadır. İncelenen dönemde etkili olan pozitivist tarih yazımında var olan tarihsel nesnellik ve neden-sonuç ilişkisi bağlamındaki determinist bakış, tarih ders kitaplarındaki medeniyet anlatımlarının temel metodolojisi olarak kullanılmaktadır. Örneğin bresifikal Türk ırkının Orta Asya’dan geldiği ve Akdeniz medeniyetini kurduğu iddia edilmekte ve bu iddia arkeolojik eserler arasındaki benzerlikler vasıtasıyla ispatlanmaya çalışılmaktadır:

“Girit’te, Truva’da bulunan en eski eserlerle Hazar şarkındaki Türkellerinde bulunan eserler arasında tesbit edilen benzerlik, Akdeniz medeniyetinin olduğu kadar onu yapan insanların menşeiini de göstermeğe yarar delillerdendir (TTTC, 1931a: 31)”; “(...) antropolojinin maddi ve müspet delilleri ile teyyüt eden bu brakisefal kavimlerin, dünyanın brakisefal insanlar kaynağı olan Orta Asyadan, Ana Türk- Yurdundan tabiat hadiselerinin zoru ile ayrılmağa mecbur kalmış olanlar zümresine mensubiyetleri bizce şüphesizdir (TTTC, 1930: 11-12)”.

Benzer bir ispat arayışı “Türklerin Aşağı Mezopotamya’ya inişlerinde ırmak boyları bataklık halinde idi. Cetveller ve kanallarla suların zararını gidermek, toprağın muntazam sulanmasını temin etmek için bu muhacir kabilelerin gösterdikleri kabiliyet ve maharet daha ilk geldikleri zamanda dahi medeni seviyelerinin yüksek olduğuna delil sayılmaktadır” gibi anlatımlarla devam edilmektedir (TTTC, 1930: 8; 1931a: 30). Bu vurgu “dünyanın başka taraflarında, insanlar, daha kaya ve ağaç kovuklarında en koyu vahşet hayatı yaşarken” Türklerin “tabiatı insan iradesine boyun eğdirerek” yaşadıkları anlatımları üzerinden güçlendirilmektedir (TTTC,1931a: 26; TTTC, 1930: 3). Aynı söylem kurgusu göç ettiklerinde Türklerin “medeniyetlerinin tohumları ile birlikte” dünyaya yayıldıkları ve karşılaştıkları “iptidai yerlilerle çarpışarak onları ya başka yerlere sürdüler, ya da içlerine girerek temdin ettiler.” şeklinde devam ettirilmektedir (TTTC, 1931a: 28; TTTC, 1930: 5). Bu göçler sonunda ise Çin, Hint, Mısır, Yunan, Lidya, Frigya, Roma, Eti vb. medeniyetler kurulmuştur (TTTC, 1930: 10-13, 123; TTTC, 1931a: 30-32, 59-60, 189). Özetle tarihsel ilerleme düşüncesinden kaynaklanan bu tür anlatımlarda kadim dönemlerden beri Türklerin ileri/ci bir halk olduğu vurgulanmaktadır. Ancak incelenen kitaplara göre söz konusu geçmişin aydınlık durumu daha sonraları dini düşüncelerin hakim olmasıyla ters yüz olmuştur:

Fakat, Türk tarihi, Türk Milletine, aynı zamanda kendi ırkının binlerce yıllık tecrübelerle vardığı manevi tekamül esaslarından ayrıldığı, bilhassa irfan ve medeniyetin yüksek ve temiz havalı yaylasından taassup ve cehaletin sıtmalı bataklığına indiği zamanlarda uğradığı belaların sertliğini, varlığına sarılan karanlıkların kolay yırtılmaz koyuluğunu hatırlatır (TTTC, 1931d: 259).

Bu durumu kökten değiştirmek için her türlü dini düşünce ile mücadele edilmesi gerektiği üzerinden durulmaktadır. Böylece bilimin ve aklın hâkim olduğu pozitif evreye ulaşılabilecektir. Burada ortaya çıkan pozitif toplum ile muasır medeniyet seviyesi eşdeğer olarak kabul edilmekte ve çizgisel tarih anlayışının bir tür sonucu olarak sunulmaktadır. Burada ki düşünce özetle bilimin ve aklın rehberliği demek olan pozitif evreye geçilmesi bir neden; muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ise bir sonuç olarak sunulmaktadır.

Düzenli Reform Söylemi: İnkılapçılık

Tarih ders kitaplarında düzenli reform ve toplumsal ilerleme söyleminde ikinci olarak, Cumhuriyet ile birlikte aydınlık bir dönemin başladığından hareketle, yapılan inkılaplara dikkat çekilmektedir. Bu söylem kurgusunda İnkılapçılık ve çağdaşlaşma düşüncesini güçlendirmek için Kemalist ilkelerden Halkçılık

anlayışı ön plana çıkarılmakta ve Osmanlı geçmişindeki olumsuz devlet-halk ilişkisinden hareketle bir söylem kurgusu inşa edilmektedir Bilindiği üzere yeni rejimin birincil ötekisi Osmanlı-İslam geçmiş, olarak konumlanmaktadır. Eskimiş düzenin çeşitli reformlarla düzeltilmesi gerekmektedir. İnkılapçılık (düzenli reform) söyleminde özellikle verili kimliği İslam'ın oluşturduğu Osmanlı bakiyesi bir toplum ikna çabası gözlenmektedir. Zira saat, takvim, kılık-kıyafet, medeni kanun, kadın hakları, hilafet ve saltanatın kaldırılması vb. ulus-inşa için yapılan her türlü yeniliğin halk yararına olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Kemalist ilkelerden Halkçılık ilkesinin bir yansıması olan bu tavırla, ilke ve inkılapların gerekliliği savı desteklenmektedir. Örneğin Osmanlı devletinin 'mali sıkıntıya duçar' olduğu 'irtikap (yiyicilik) ve irtişalar(rüşvet)' arttığı ve 'halk(ın) soyulmaya' (TTTC, 1931c: 60) başladığı ve yine o dönemlerdeki 'fena idare', 'suiistimaller' 'israf ve safahet', 'orta ve aşağı sınıf halkın iktisadi hayatında hâsıl olan darlık' (TTTC, 1931c: 60) veya 'köylü sırtından ve köylünün alınterile' geçinildiği ve aşar vergisi toplandığı esnada her türlü 'cebir ve işkenceler' yapılarak 'köylüleri soymak yoluna gidildiği' (TTTC, 1931d: 275) gibi ifadelerle yapılan ve yapılacak devrimlerin Türk halkının iyiliğine olduğu vurgulanmaktadır. Burada temel amaç inkılâpların gerekliliğini kanıtlamaktır. Ayrıca düzenli reformlar yapılmasının temel amacının halk yararı olduğu üzerinden ona sahip çıkılması gerektiği vurgulanmak istenmektedir. Böylece halkta bir tür vazife bilinci oluşturmak beklenmektedir:

"Vatanın bugünkü tam kurtuluşunu ve milletin şerefli bir içtimai heyet olarak dikenleri ayıklanmış bir yol üzerinde feyizli ve sonsuz büyük istikbale yürüyüşünü, inkılâpçılık ruhuna ve hareketlerine borçluyuz. Bu sebeple inkılâpçılık Türk Milletinin yükselme aşkını temsil eden milli şiardır ve öyle kalacaktır (TTTC, 1931d: 187)".

Görüldüğü üzere burada geleceği inşa etmek için çeşitli reformlar yapmaktan çekinilmeyeceği ve inkılapçılığın yeni Türk devletinin temel esaslarından biri olacağı vurgulanmaktadır. Düzenli reform ile toplumsal ilerleme arasında doğrudan ilişki kurulmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni bir devletin temellerini atılırken sosyal, kültürel, hukuksal ve ekonomik alanda yapılan yeniliklerin meşruiyetini sağlamaya dönük çabalar ders kitaplarına da yansımıştır. Öyle ki çok zor şartlarda ve "Milletin en kıymetli evlatlarının kanı bahasına kazanılan esasları terk edip geriye dönmesi ve milleti tekrar Osmanlı Saltanatının pençelerine teslim etmesi tasavvur olunabilir mi idi?" (TTTC, 1931d: 123) gibi sorularla yapılan yeniliklerin ne kadar doğru olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara tek tek değinilerek çeşitli gerekçeler sunulmaktadır. Sosyal alanda yapılan inkılaplarda Latin alfabesinin kabulü önemli yer tutmaktadır (TTTC, 1930: 39-40; 1931a: 46; 1931d: 251). Saat, takvim, tartı ve ölçülerde yapılan değişikliklere de ayrıca vurgu yapılmaktadır (TTTC, 1931a: 9). Karma eğitime geçilmesi gibi eğitim alanında yapılan yeniliklerden bahsedilirken Sümerlerde 'erkek ve kız çocukları(nun) bir arada tahsil' ettikleri vurgulanarak tarihsel bir kıdeme kavuşturulmaktadır (TTTC, 1931a: 98). Eğitim ile ilgili anlatımlarda medreseler ile taassup ilişkisi üzerinden kötülenmekte ve böylece yeni eğitim sistemi idealize edilmektedir (TTTC,1931d: 249,332). Hukuksal alanda yapılan yenilikler ise medeni kanun temelinde anlatılmakta ve gerekçesi olarak ise "Asrın bütün icâbatına uygun, mazinin paslarından, zincirlerinden tamamiyle münezze" yeni bir kanuna ihtiyaç duyulması olarak belirtilmektedir (TTTC, 1931d: 212). Özellikle medeni kanunun kabulü oldukça önemsenmektedir:

"Asrın bütün icabatına uygun, mazinin paslarından, zincirlerinden tamamen münezze yeni bir medeni kanun kabulü, milli hayatın serbest inkişafına doğru en hayırlı inkılap merhalelerinden birisidir. Bununla, milli istikbal yolu üzerindeki maniâlar silsilesinin en sarp ve çetin istihkamları kat'î surette düşürülmüş oldu (TTTC, 1931d, s. 212)".

Ayrıca kadın hürriyeti bağlamında yakın geçmiş ötekileştirilmekte uzak geçmiş ise kadın erkek eşitliği üzerinden idealize edilmektedir. Böylece Türk kadınının yapılan inkılaplarla birlikte tekrar eski haklarına kavuştuğu vurgulanmaktadır (TTTC, 1931d: 223, 224, 228).

Düzenli reform söylemine vatandaşa düşen sorumluluklar tarih ders kitaplarına inkılapların devamlılığı bağlamında yansımıştır. Zira daha önceki söylemlerle Cumhuriyet'in ilk inşa dönemlerinde yapılan yeniliklerin gerekliliği üzerinden sağlanmak istenen meşruiyet bu yeniliklerin korunup kollanmasını gerektirmektedir. İlim ve fen rehberliğinde yeni bir düzenin kurulması karanlıktan aydınlığa çıkmanın bir gereği olarak sunulmaktadır. Ancak bu pozitif düzeni devam ettirme görevi vatandaşlara/öğrencilere düşmektedir. Burada vatandaşa/öğrenciye düşen görev ilk olarak inkılapları içselleştirmek ve korumak;

ikinci olarak milli birlik ve beraberlik halinde olmaktadır. İlk olarak vatandaşlar için “bütün inkılap neticelerini korumak” birincil bir görev olarak tanımlanmaktadır (TTTC, 1931d: 199). Bu tür koruma kollama görevleri incelenen kitaplarda bizzat Atatürk’ten aktarılmakta ve yazara göre bu söz Türk Milletinin “vicdanında ebediyen çınliyaacak bir irşat sesi” ve “büyük vazife cephesini” gösteren “mukaddes” bir emir olarak sunulmaktadır:

“İşte bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk İstiklalini ve Türk Cumhuriyeti’ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur! (TTTC, 1931d: 176)”.

Bu vazifelerin yanı sıra Nutuk, Türk milletinin “tükenmez kudret ve kuvveti” ile “ezelden gelen istiklal ve şeref aşkını” anlatmasının yanında bu milletin “yetiştirebileceği reislerdeki büyüklüğün, başka Milletlerin yetiştirebileceklerine nispetle ne ölçü tanımaz bir yükseklikte olduğunu göstermesi itibarile” önemine dikkat çekilmekte ve Türkler için bir “iftihar destanı”, “her satırı istifadeli bir muazzam (bir) ders” olarak tanımlanmaktadır (TTTC, 1931d: 175). Ve gençlerden onlara yol gösterici olacak bu eseri sıkça okumaları istenmektedir:

“Ben Türküm, Türk vatandaşım! diyen her fert Büyük Nutku bir değil, birçok defalar dikkatle, hassasiyetle hürmet ve tazim ile okumak mecburiyetindedir (TTTC, 1931d: 175)”.

Nitekim Nutuk’tan sık sık alıntılar yapılarak Türk vatandaşların hak ve vazifeleri, daha önceleri yüceltilen ve Milli Reis olarak tanımlanan Atatürk’ün ifadeleriyle anlatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında (1930: 5) bu durum şöyle ifade edilmektedir:

Büyük Reis: Ey Türk Milleti! Sen yalnız kahramanlık ve cengâverlikte değil, fikirde ve medeniyette de insanlığın şerefisin. Tarih, kurduğun medeniyetlerin sena ve sitayişlerle doludur. Mevcudiyetine kasteden siyasi ve içtimai amiller birkaç asırdır yolunu kesmiş, yürüyüşünü ağırlaştırmış olsa da, on bin yıllık fikir ve hars mirası, ruhunda bakir ve tükenmez bir kudret halinde yaşıyor. Hafızasında binlerce ve binlerce yılın hatırasını taşıyan tarih, medeniyet safında layık olduğun mevki sana parmağıyla gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu senin için hem bir hak, hem de bir vazifedir!

Türklerin eskiden beri çeşitli milletler üzerinde hâkimiyet kurdukları, pek çok devlet tesis ettikleri vurgulanarak ‘asayiş’, ‘inzibat’ ve ‘disiplin’ kavramları ön plana çıkarılmaktadır. (TTTC, 1930: 43-44). Ayrıca ‘devletin bölünmez bütünlüğü’ ne yapılan atıflar (TTTC, 1931b: 220) ile yeni bir vazife bilinci aşılanmaktadır. Bu tür “bölünmez bütünlük” söylemlerinde tarihsel örnekler verilerek Türk devletlerinin yıkılma sebepleri arasında kardeş kavgası, bölünme ve bu durumun düşman ötekiler tarafından kullanılması gibi söylemler oldukça önem arz etmektedir. Örneğin Çinlilerin, Türk devletlerini yıkmak için türlü entrikalar, çeşitli anlaşmazlık ve kavgalar çıkardıkları üzerinde durulmaktadır (TTTC, 1931a: 66; 1931b: 47-48). Kardeş kavgasına giden bu tür örnekler üzerinden milli birlik ve beraberliğin önemine dikkat çekilmektedir. Bu tür anlatımlar öğrencilerde ‘türdeş toplumu muhafaza’ etmek için ‘teyakkuz hâli’ oluşturmaya dönük kurgulanmış görünmekte ve ‘asla böyle bir duruma düşülmemesi’ için onlara ‘vazife bilinci’ aşılanmak istenmektedir. Bu tür söylemlerin önemini vurgulamak için genellikle ‘eriyip gitmek’, ‘yıkılmak’ ya da ‘dağılmak’ gibi hep aynı olumsuz kelimelerle bitirilmektedir (TTTC, 1931b: 75). Burada Kemalist düşüncenin temellerini oluşturan pozitivizm ile her türlü hedefe ulaşmak için dayanışmayı gerektiren solidarizm birbiriyle kaynaşmış bir haldedir. İncelenen kitaplarda milli birlik ve beraberlik söylemi devletin bölünmez bütünlüğü kavramıyla açıklanmakta ve birçok tarihi örnek üzerinden önemi vurgulanmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde, toplumu muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak için tarih eğitimi bir araç olarak kullanılmıştır. Muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ile eşdeğer olarak görülen pozitif topluma ulaşma düşüncesi tarih ders kitaplarında bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak yer bulmuştur. İncelenen lise tarih ders kitaplarına pozitivizm hem siyasi hem de metodolojik olarak yansımıştır. Öyle ki “muasır medeniyet seviyesi”, “bilimsel akılcılık”, “laiklik”, “düzenli reform” ve “toplumsal ilerleme” gibi kavramlar pozitivizm siyasi kısmında değerlendirilmiş aynı zamanda tarihsel olgular nesnellik ve nedensellik gibi pozitivist tarih metodolojisi bağlamında açıklanmıştır. Bu tür açıklamalarda geçmiş dönemlere ilişkin arkeolojik ve antropolojik verilerden hareketle tarihsel gerçekliklere ulaşma çabası gözlenmektedir. Tarih ders kitaplarına yansıyan bu çaba maddi bulgular üzerinden geçmişe dair nesnel gerçekliği ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu saikle geçmişten birçok örnek getirilmektedir. Benzer şekilde “düzen içinde ilerleme”

bağlamında var olan determinist anlayış dönemin tarih anlayışının temel belirleyicilerinden olmaktadır. Nitekim amaç Batı'da oluşan bilimsel akılcılık ve laik düzen anlayışının Cumhuriyet sınırları içinde de oluşturulabilmesi halinde ilerlemenin sağlanacağı ve böylece muasır medeniyet seviyesine -pozitif topluma ulaşılabilmesi düşüncesidir (Şimşek, 2012).

Dönemin tarih ders kitaplarına bakıldığında genel olarak pozitivist düşünce bağlamında değerlendirilebilecek üç kategorinin olduğu görülmüştür. İlk olarak metafizik olarak değerlendirilen Tanrı, yaratılış, din, vahiy, peygamberlik gibi birçok kavram bilimsel ve akılcı açıklamalar yoluyla reddedilmektedir. Buradaki akıl, erken Cumhuriyet dönemine gelindiğinde aynı zamanda gelenek karşıtlığı olarak da görülmüştür (Toker ve Tekin, 2007: 84). Bu tür bir söylem kurgusundaki temel amaç ise "üç hal yasası"ndan mülhem "metafizik evre"nin bilim dışılığını kanıtlamaktır ki; evrim teorisi, natüralizm, bilimsel materyalizm gibi pek çok din dışı anlayıştan yardım alınmaktadır. Zira bilimi din dışı bir eksene oturtmak 1930'lu yılların "kültür devrimi"nin en önemli özelliğidir. Bu dönemde biyolojik materyalizm düşüncesi Tanrı ve yaratılış düşüncesine karşı verdiği mücadelede evrim teorisini bir araç haline getirmiştir. Böylece laik bakış, hayatın her alanında etkisini göstermeye başlamış ve tarih anlayışına da yansımıştır. Laik bir toplumsal yapı kurmak için tarih anlayışının her türlü dinsel unsurlardan arındırılması gerektiği üzerinden tarihsel bir söylem geliştirilmiştir. Özellikle insanın türeyişi gibi konular bilimsel temellere oturtularak din ve Tanrı konusunu tartışmaya açmak amaçlanmıştır (Toprak, 2012: 285, 360-362). Söz konusu laik düşüncenin önemini ortaya çıkarmaya çalışan anlatımlarda bazen uzak geçmişteki çeşitli uygulamalar örnek gösterilmekte ve tarihsel kıdeme kavuşturulmaktadır. Bunun için Türklerin İslam öncesi geçmişine, tarih ders kitaplarında ayrıcalıklı bir yer ayrılmıştır (Şimşek ve Yazıcı, 2013; 18). Zira bu durum Cumhuriyet seçkinlerinin temel hedefi olan ulus-devlet formuna ulaşmış, milliyetçilik ve laiklik temelinde yeni bir toplum, yeni bir devlet biçimi inşa etmek için kullanılmaktadır. Özellikle laik düşüncenin inşası geleneksel kimlikten milli kimliğe geçişin en önemli aşamalarından birisi olarak kabul edilebilir (Yıldırım, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2015). Nitekim tarih ders kitaplarında bu amaca yönelik yapılması gerekenler "tedrisatı teokratik çemberden tamimiyle çıkararak laikleştirmek ve millileştirmek" olarak sunulmaktadır (TTTC, 1931d: 247).

Laiklik söylemi altında söz konusu teokratik çember hilafet, ulema, medrese, irtica vb. birçok kavram üzerinden anlatılmakta ve karanlık bir dönem olarak tasvir edilmektedir. Burada Osmanlı geçmişi tamamen teokratik yönetim anlayışının hakim olduğu bir dönem olarak kabul edilmekte ve karanlık dönem addedilmektedir. Bu dönem genel olarak hilafet, ulema, medrese, irtica vb. birçok kavram üzerinden anlatılmıştır. Bu söylemin aydınlık kısmını ise, temelinde laiklik olan Türkiye Cumhuriyeti oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Kemalizm'in en önemli ilkelerinden birisi olan laiklik; dinsel olanın siyasal alandan çıkarılarak, devlet aygıtının laikleştirilmesi ve ulusal egemenliğe dayalı Batılı toplum tarzını kurmak için bilimsel ilkeleri ve kuralları kapsayan bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Buradaki temel tartışma konusu iktidarın kaynağının dinsel mi yoksa dünyevi mi olacağıdır (Çelik, 2006: 85). Bu tür sorulara verilen "dünyevilik" cevabının doğruluğu Osmanlı geçmişinin dinselliği ötekileştirilerek ispatlanmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2016). Görüldüğü gibi pozitivist felsefeyi temel alan Kemalist dönüşümde din ile ilgili temel söylem, dini kamusal alandan çıkararak özel alana dâhil etmektir. Bu dönüşümde laiklik yeni bir kimlik ve yeni bir düzen kurma iddiasında iken, İslam ise bunun imkansızlığını sürekli olarak hatırlatan bir konumda bulunmaktadır. Dinsel olanı temel referans olarak alan geleneksel toplumsal yapıyı bu bağlamda dönüştürmek için üç farklı yön izlenmiştir. Bunlardan ilki Cumhuriyet'in gerçek düşmanı olarak İslamiyet'i görmek ve öteki olarak konumlandırmak, ikincisi laiklik ilkesinin gereği olarak dinsel alanı sınırlandırmaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle hayatın her alanında "en hakiki mürşit ilimdir" anlayışı ile dinsel olanı vicdanlara ve mabetlere göndermektir. Diğerisi ise doğrudan İslam dinini değil, bu dini siyasete alet edenler ve irtica söylemi üzerinden bir teyakkuz hâli oluşturmaktır (Çelik, 2006: 87).

Positivist düşünce, tarih ders kitaplarına toplumsal ilerleme hedefi doğrultusunda da yansımıştır. Özellikle Kemalist rejimin resmi hedefi olan "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" söylemi, çizgisel tarih anlayışının da etkisiyle ders kitaplarında görülmektedir. Dönemin tarih ders kitaplarına bakıldığında bahsi geçen söylem kurgusunda ilk olarak içinde bulunulan "geç kalmışlık" durumunun sebeplerine değinilmekte ve adeta bir tür suçlu aranmaktadır. Ancak bunun için ilk önce eski Türklerin uzak geçmişteki dünyanın en medeni ve ileri milleti olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu tür anlatımlarda da görüldüğü gibi medeniyet

alanında bu tür bir altın çağ vurgusu yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ndeki teokratik zihniyetin bir tür kırılma yaşattığı üzerine odaklanmaktadır. Özellikle Osmanlı yönetim anlayışı ve toplumsal yapısı taassup, gerilik, cehalet, yozlaşma vb. kavramlar üzerinden olumsuzlanmaktadır.

Öğrencilere değişim ve yenilik yapmanın önemine değinen toplumsal ilerleme anlatılarından sonra inkılapçılık söylemi devreye girmekte ve Cumhuriyet ile birlikte yapılan yeniliklerin bir tür gerekçesi olarak sunulmaktadır. Tüm bu anlatımların yapıldığı kategori ise çalışmada "düzenli reform söylemi: inkılapçılık" olarak kurgulanmıştır. Genel olarak ders kitaplarında ilke ve inkılapların gerekliliği üzerine oluşturulan söylem kurgusuna güç kazandırmak için aydınlık-karanlık ya da ilerilik-gerilik karşıtlığı üzerinden anlatımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç ise Cumhuriyet'in ötekisi konumundaki Osmanlı dönemi ile giderilmektedir. Zira incelenen ders kitaplarında Osmanlı mirası reddedilmiş ve tekrar tekrar olumsuzlanmıştır. Reddedilen bu geçmiş kadim dönemlerden itibaren devam eden Türk tarihi içinde bir 'kırılma' olarak görülmektedir. Özellikle sosyokültürel ve hukuksal alanda yapılan devrimlere tarihsel bir arka plan kazandırılmak istenmiştir. Bu tür bir söylem kurgusu neticesinde Türk tarihine ve töresine uygun olmayan yeniliklerin yapılmadığı, yapılanların zaten kadim dönemlerden beri Türk milletine ait olduğu vurgulanmak istenmiştir. Buna benzer birçok gerekçe üzerinden inkılapların ve dolayısıyla Cumhuriyet rejiminin meşruiyeti sağlanmak ve vatandaşlara vazife bilinci yüklenmek istenmektedir. Tüm bunlar üzerinden ise öğrencilerde iyi olana sahip çıkma anlayışı yerleştirilmeye çalışılmakta ve onlardan Kemalist devrimleri özümsemeleri, içselleştirilmeleri beklenmektedir. Ve bu tür bir sorumluluk bilincini yüklemeye yönelik çeşitli tarihsel örnek olaylara başvurulmaktadır. Son tahlilde bilimi rehber edinmiş ve laik düşünceye sahip bir kimlik inşa edilmek istenmektedir.

Kaynakça

- Akgün, M. (2007). Türkiye'de klasik materyalizmin yansımaları. *Bilim ve Ütopya*, 59, 04-11.
- Akman, Ş. T. (2011). Türk tarih tezi bağlamında erken cumhuriyet dönemi resmi tarih yazımının ideolojik ve politik karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Alaca, E. (2016). *Orta Asya'dan günümüze Türk tarihi ve kültürü*. İstanbul: Pegem Akademi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2007). Osmanlı modernleşmesi, materyalizm ve Baha Tevfik bey. *Bilim ve Ütopya*, 159, 20-27.
- Alkan, M. Ö. (2009). Resmi ideolojinin doğuşu ve evrimi üzerine bir deneme. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet birikimi* (s.377-401). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, S. (2009). Cumhuriyetin ideolojik şekillenmesinde antropolojini rolü: Irkçı paradigmanın yükselişi ve düşüşü. A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (s.344-368). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, T. (2014). *Atatürk döneminde bürokrasi ve modernleşme (1923-1938)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Bayraktar, L. (2002). Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinde belli başlı felsefi akımlar. *Yeni Türkiye*, 46, 314-333.
- Behar, E. B. (1992). *İktidar ve tarih: Türkiye'de resmi tarih tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Belge, M. (2009). Mustafa Kemal ve Kemalizm. A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (s.29-42). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (1998). Türk kimlik söyleminin topografyası ve kronografisi. O. Köymen (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte "öteki" sorunu: 2.uluslararası tarih kongresi* (s. 70-84). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Copeaux, E. (2006). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993): Türk tarih tezinden Türk-İslâm sentezine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cresswell, J.W. (2003). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve deseni*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Eserin orijinal basım tarihi, 1997)

- Çelik, N. B. (2006). Kemalizm: Hegemonik bir söylem. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Kemalizm* (s. 75-91). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1940). Türkiye’de pozitivistimin tarihçesi. *Ülkü, Temmuz, 15, 89*.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M. B. ve Taşgın, S. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Işın, E. (1985). Osmanlı materyalizmi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 2, 352-362*.
- İnalçık, H. (1988). Atatürk ve Türkiye’nin modernleşmesi. *Belleten, 523(204), 985-992*.
- Kabapınar, Y. (1991), *Müfredat programı ve ders kitapları açısından ortaöğretim’de (Lise) tarih öğretimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kabapınar, Y. (1992). Başlangıcından günümüze Türk tarih tezi ve lise tarih kitaplarına etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1, 143-178*.
- Kahraman, H.B (2007). Bir zihniyet, kurum ve kimlik kurucusu olarak batılılaşma. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık* (s. 122-145). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaca, N. (2008). *Positivizmin erken cumhuriyet dönemine etkisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye’de siyasal sistemin evrimi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Korlaelçi, M. (2003). *Positivizmin Türkiye’ye girişi*. Ankara:Hece Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2009). Pozitivist düşüncenin ithali. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet birikimi* (s. 214-222). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2010). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mert, N. (2009). Cumhuriyet Türkiye’sinde laiklik ve karşı laikliğin düşünsel boyutu. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (s. 197-210). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nişancı, Ş. (2009). İttihat Terakki politikalarında pozitivistimin etkisi ve eleştirel bir yaklaşım. *Bilgi, 2(19), 19-47*.
- Özlem, D. (2007). Türkiye’de pozitivism ve siyaset. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık* (s. 452-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, A. (2014). *Kimlik ve tarih: Kimliğin inşasında tarihin kullanımı*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Şimşek, A. (2012). “Türk tarih tezi” üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Günlüğü, 111,85-100*.
- Şimşek, A. ve Yazıcı, F. (2013). Türkiye’de tarih öğrenmenin dünü, bugünü. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 3(8), 9-33*.
- Toker, N. ve S. Tekin (2007). Batıcı siyasi düşüncenin karakteristikleri ve evreleri. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık* (s. 82-105). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2007). Klasik materyalizmin mahiyeti ve son dönem Osmanlı düşünürleri arasında yayılışı. *Felsefe Dünyası, 45(1), 111-124*.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin’dan Dersim’e cumhuriyet ve antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- TTTC. (1930). *Türk tarihinin ana hatları methal kısmı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTC. (1931a). *Tarih I: Tarihten evvelki zamanlar ve eski zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTC. (1931b). *Tarih II: Ortazamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTC. (1931c). *Tarih III: Yeni ve yakın zamanlarda Osmanlı-Türk tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TTTC. (1931d). *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Devlet Matbaası.

- Ülken, H. Z. (1939). Türkiye'de pozitivism temayülü. *İnsan Mecmuası*, 2, 11-18.
- Ünüvar, K. (2009). İttihatçılıktan Kemalizm'e, ihya'dan inşa'ya. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 129-143). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, F. (2011) Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında tarih yazımı. V. Engin ve A. Şimşek (Haz.), *Türkiye'de tarihyazımı* (s.200-213). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2014). *Meşrutiyet'ten günümüze tarih ders kitaplarında Türk kimliğinin inşası*. Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, T. (2016). *Tarih ders kitaplarında kimlik söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Yıldırım, T. ve Şimşek, A. (2015). "The narrative of religion" in the high school textbooks of the early republican period in turkey. *Education and Science*, 40(179), 323-340. doi:10.15390/EB.2015.4246
- Zürcher, E. (2009). Kemalist düşüncenin Osmanlı kaynakları. A. İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Kemalizm* (s.44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.